

VU Research Portal

Compromis en christelijke ethiek

Overeem, P.

published in

Sophie

2017

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Overeem, P. (2017). Compromis en christelijke ethiek. *Sophie*, 7(2), 38-41.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

EXTRA
KOOP
ZONDAG

ZONDA
31 JUL
13.00-17.00

in Middelburg!

Met 125
kraampjes
muziek in
binnen

MAKADO
CENTRUM

stadshart
LELYSTAD

KOOP
ZONDAG

KOOPZONDAG

30 OKTOBER

HET STADSHART KLOPT
(OOK) IN DE HERFST!

ACTIVITEITEN VINDEN PLAATS
TUSSEN 12:00 EN 17:00 UUR,
VORSTENPLEIN

AF VANUIT HET STADHUISPLEIN

ALLE LAATSTE ZONDAG VAN
DE MAAND KOOPZONDAG
WINKELS OPEN VAN 12.00-17.00 UUR
WINKELN ONDER ÉÉN DAK • GRATIS PARKEREN • GRATIS WIFI
WWW.MAKADOSCHAGEN.NL

Ethiek Patrick Overeem

Compromis en christelijke ethiek

Hello Spring!

Koopzondag zondag 5 maart

Alle bezoekers ontvangen zondag een bosje bloemen.

BIJZONDER
LAREN

WWW.BIJZONDERLAREN.NL - #LAREN

Mag je concessies doen op principiële punten als dat, gegeven de omstandigheden, noodzakelijk lijkt? Patrick Overeem kijkt naar de manier waarop christelijke politieke partijen de laatste decennia hebben 'onderhandeld' over de zondagsrust.

In 1995, in de hoogtijdagen van Paars-I, wilde minister Wijers van Economische Zaken winkels toestaan om alle zondagen van het jaar open te zijn. Op dat moment waren maximaal acht koopzondagen per jaar toegestaan. Coalitiepartij PvdA diende, ter bescherming van het winkelpersoneel, een amendement in om het maximum te stellen op twaalf. Kamerleden van de christelijke politieke partijen (CDA, GPV, RPF en SGP) stonden voor de moeilijke vraag of ze dit amendement moesten steunen of niet: wilden zij instemmen met een uitbreiding van het aantal koopzondagen van acht naar twaalf om daarmee volledige vrijgave te voorkomen?

Zulke situaties doen zich vaak voor, niet alleen in de politiek, maar ook in gezinnen, kerken, scholen en elders in de samenleving. Telkens is de vraag: mag een christen concessies doen op principiële punten als dat, gegeven de omstandigheden, noodzakelijk lijkt? Dit is de vraag die centraal staat in de ethiek van het compromis. Mogen we compromissen sluiten en zo ja, hoe moeten we dat dan doen?

Aanvaardbaarheid van het compromis

Zoals bij zoveel ethische begrippen bestaan er dunnere en dikkere opvattingen van het begrip 'compromis'. Sommige auteurs houden het bij een kale definitie, die aansluit bij het algemene spraakgebruik en breed toepasbaar is; anderen omkleden hun compromisbegrip met verbijzonderingen waardoor de betekenis specifiek wordt. (Veel christelijke ethici hebben hier een handje van.) Voor ons volstaat nu de definitie van Van Dale, die een compromis opvat als een *overeenkomst waarbij alle partijen iets toegeven*.

Compromissen worden nogal verschillend gewaardeerd. Bij het grote publiek staan ze in een kwade reuk. Veel mensen zien compromissen als een uiting van morele slaptes, als verraad aan je principes, als 'compromitterend'. Onder ethici, politicologen en dergelijke is de waardering meestal positiever, maar niet eenduidig. Ook al is er eigenlijk niemand die compromissen volledig afwijst, er is toch wel veel meningsverschil over hun wenselijkheid (Pennock & Chapman 1979; Benjamin 1999). Het meest positief zijn degenen die wijzen op de gevolgen die compromissen kunnen hebben. Voor aanhangers van het consequentisme zijn compromissen een geschikte manier om 'het grootste geluk van het grootste aantal mensen' te bevorderen. Maar niet alle compromissen zijn aanvaardbaar; sommige zijn onwenselijk of ronduit slecht. Vooral aanhangers van de plichtsethiek (deontologie) zijn kritisch. Zij staan meestal wel bepaalde compromissen toe, maar proberen er tegelijk ook grenzen aan te stellen. Zij benoemen bijvoorbeeld een categorie van 'rotte' compromissen die absoluut nooit gesloten mogen worden (Margalit 2010). Zulke begrenzingen

zijn echter zelden waterdicht; er zijn altijd wel uitzonderingen op de strenge regels te bedenken. Dit is tevens een probleem voor de christelijke ethiek, want daarin wordt ook vaak geprobeerd het compromis te begrenzen.

Christelijke ethiek

De bekendste bespreking van het compromis in christelijk Nederland is ongetwijfeld die van de gereformeerd-vrijgemaakte emeritus hoogleraar Douma. In zijn bekende boekje *Verantwoord Handelen* definieert hij het compromis als "de noodzakelijke aanvaarding van minder dan iemand op grond van Gods gebod mag en moet nastreven" (Douma 1997: 139; vgl. 1999: 302-304). In deze definitie valt op dat de wet van God centraal staat. Dit is typerend voor veel christelijke, vooral gereformeerde ethiek. Het laat zien dat veel christenethici, net als Kant, eigenlijk deontologen zijn: zij volgen een plichtsethiek, zij het dat de plichten ons, anders dan bij Kant, van buitenaf door God zijn opgelegd. Tot het doen van die plichten zijn we vaak niet in staat. Gewoonlijk komt dit door onze eigen zondige aard, maar dat is in compromissituaties niet de reden. Daarin willen we, zo stelt Douma, zelf wel doen wat God eist, maar kunnen we dat niet doordat anderen iets anders willen.

Een compromis is meer dan een zakelijke deal; er moeten waarden in het geding zijn

De opvattingen van de christelijk-gereformeerde ethicus Velema komen grotendeels overeen met die van Douma. Ook bij hem is de essentie van het compromis dat aan Gods gebod tekort wordt gedaan (Velema 1968, 1990). Wel is Velema nog een stukje strenger in zijn begripsbepaling. Van een compromis is volgens hem alleen sprake in zeer bijzondere situaties en er moet echt sprake zijn van een doelbewuste overtreding van Gods gebod. Hieruit volgt dat een compromis volgens Velema altijd zondig is en schuldig stelt; volgens Douma is dat niet zo. Het spreken over een 'gerechtvaardigd' compromis wijst Velema dan ook af. Sterker dan Douma benadrukt hij dat een compromis verkeerd is en blijft.

Voor beide ethici geldt, dat je compromissen het liefst niet sluit. Maar wanneer mag het dan wel? Uit het werk van Douma en Velema valt een lijst te destilleren van vijf kenmerken en

vijf grenzen van het aanvaardbare compromis. (Het verschil tussen kenmerken en grenzen is niet scherp, maar lijkt erop neer te komen, dat bij het ontbreken van een kenmerk er eigenlijk van een compromis helemaal geen sprake is, terwijl de grenzen aangeven aan welke voorwaarden een compromis moet voldoen om 'aanvaardbaar' te zijn.) Deze lijst is als volgt:

Kenmerken:

1. *Ernst* – er moet sprake zijn van een serieus moreel conflict dat raakt aan Gods wet.
2. *Noodzaak* – het compromis moet onvermijdelijk zijn; er is geen andere optie meer over.
3. *Geduld* – met het compromis wordt iets van Gods geduld met zondaren uitgebeeld.
4. *Lijden* – aan het compromis moet worden geleden, het moet 'pijn' doen.
5. *Liefde* – het compromis moet uit liefde tot God en de naaste gesloten worden, niet uit eigenliefde.

Grenzen:

6. *Geboden* – het compromis mag geen flagrante schending van bepaalde geboden zijn (met name het verbod op moord).
7. *Geest en gebed* – het compromis mag de Heilige Geest en het gebed niet verhinderen.
8. *Belijdenis* – het compromis mag het belijden van God en Christus niet verhinderen.
9. *Hellend vlak* – het compromis mag niet leiden tot een doorgaande, onomkeerbare verslechtering.
10. *Signaal* – het compromis moet soms afgewezen worden als hiervan een krachtige boodschap uitgaat.

Deze visie van Douma en Velema over compromissen is de afgelopen decennia herhaaldelijk verwoord door christenpolitici (Massink 1997). Interessant is echter, dat er juist bij hen geleidelijk aan nog een criterium is bijgekomen. Dit criterium zegt, dat een compromis nooit medewerking aan een principiële verslechtering mag inhouden. Strategische terugtrekking is ontoelaatbaar, ook al staat er iets goeds tegenover. Oud-GPV-leider Schutte, niettegenstaande zijn stemgedrag rond de koopzondagen in 1995, verwoordde het zo: "Het moet een stap in de goede richting zijn. Het mag niet een kleine stap in de verkeerde richting zijn om een grote stap in de verkeerde richting te voorkomen" (Vroegindewij 1999). Deze eis, die door christenpolitici dikwijls wordt genoemd, komt bij Douma en Velema zo niet voor. Politici zijn hierin dus nog strenger dan ethici – althans in theorie, want de praktijk is dus (gelukkig) vaak anders.

Kanttekeningen

Onmiskenbaar hebben Douma en Velema belangrijke punten naar voren gebracht. Toch wil ik vier kanttekeningen bij hun stellingname plaatsen. Ten eerste is hun definitie van het compromis onwerkbaar smal. Veel auteurs, ook niet-christelijke, benadrukken dat compromissen meer zijn dan technische afspraken en zakelijke deals; er moeten waarden in het geding zijn. Maar Douma en Velema gaan verder en stellen dat Gods gebod erdoor moet worden geschonden. Daarmee vatten zij

'compromissen' veel beperkter op dan elders in de ethiek en in het spraakgebruik gangbaar is. Dat is onhandig. Ook kan het schuren met de eis dat een compromis nooit een flagrante schending van Gods geboden mag inhouden.

Daarnaast is wat Douma en Velema een kenmerk van het compromis noemen, dat soms helemaal niet. Dit geldt bijvoorbeeld voor de eis dat aan een compromis moet worden geleden. Onduidelijk is waarom dit moet. Ongetwijfeld zal lijden vaak een gevolg zijn van compromissen, maar het is toch geen kenmerk (of keurmerk) ervan? Wat Douma en Velema wellicht bedoelden te zeggen, is dat iemand die niet aan een compromis lijdt, een minder gewetensvol persoon is dan iemand die dat wel doet. Dan zegt het criterium van lijden iets over de compromissensluite, maar niet over de compromissen zelf. Pijnlijke compromissen zijn op zichzelf niet beter dan niet-pijnlijke.

Verder lijkt in de gereformeerde ethiek van het compromis het menselijke kenvermogen te worden overschat. Kunnen wij wel zeker weten dat er echt geen uitweg meer is? Dat onze tegenstander aan de onderhandelingstafel onbuigzaam zal blijven? Kunnen wij zeker weten of ons compromis de Heilige Geest en het gebed zal hinderen? Vaak kunnen we zulke gevolgen helemaal niet overzien. Het is heel moeilijk in te schatten of een compromis zal leiden tot een stabiele uitkomst of tot een glijpartij op een hellend vlak. Onze blik in de toekomst is beperkter dan Douma en Velema veronderstellen. Tot slot zijn beide ethici onnodig streng. Ze staan compromissen alleen toe in het geval van absolute noodzaak. Die noodzaak komt bij hen echter van buitenaf, door de opstelling van anderen. Zij suggereren hiermee dat wie een voldoende sterke machtspositie heeft (bijvoorbeeld een absolute meerderheid in het parlement), geen compromissen meer hoeft te sluiten en dat zelfs niet mag doen. De vraag is echter of dit klopt. Is het niet beter om soms toch 'niet-noodzakelijke' compromissen te sluiten? Bijvoorbeeld om strategische redenen, zodat je na een volgende machtswisseling niet met gelijke munt terugbetaald krijgt? Of, principiëler, om gewetensdwang te voorkomen en de waardigheid van de ander te respecteren? Zulke argumenten voor een *principled compromise* (Weinstock 2013) spelen bij Douma en Velema echter geen rol.

Deugzaam dulden

Compromissen zijn per definitie moreel ambigu. Vaak zijn ze beslist af te keuren (om redenen die Douma en Velema noemen of om andere, inhoudelijke redenen), maar het stellen van absolute grenzen aan het compromis lijkt onbegonnen werk. De protestantse ethiek is daarmee echter wel heel eenzijdig bezig geweest. Hier wreekt zich de sterke oriëntatie op de decaloog. Uiteraard is die een belangrijk richtsnoer voor ons handelen, maar het is een grof instrument dat vaak onvoldoende is toegesneden op complexe praktijksituaties. Daarom moeten we naast de plichten die Gods wet stelt ook andere aspecten meewegen. Om te beginnen de gevolgen. Het is opvallend, dat Douma en Velema wel oog hebben voor hun negatieve gevolgen (het hellend vlak), maar niet of veel minder voor positieve gevolgen. Toch hebben die ook hun gewicht. Dat met compromissen vaak de vrede wordt gediend, is een niet te verwaarlozen goed. Het is echter te beperkt om de aan-

vaardbaarheid van compromissen alleen te laten hangen van de ratio tussen plichten en gevolgen. Belangrijk is om ook aandacht te schenken aan het proces van compromisvorming zelf. Anders gezegd, we moeten niet alleen nadenken over de moraal *van* het compromis, maar ook over de moraal *in* het compromis (Nachi 2004), dus niet alleen over de vraag *of* we compromissen moeten sluiten, maar ook *hoe* we dat doen.

Hier kan de deugdethiek van waarde zijn. Veel protestantse ethici, zeker ook Douma, zijn erg kritisch over de deugdethiek, ten onrechte mijns inziens. De deugdethiek kan prima christelijk worden ingevuld en ons helpen om de morele kwaliteit van compromisvorming te beoordelen en te bevorderen. Ze leert ons hoe we compromissen kunnen sluiten met beoefening van de klassieke en christelijke deugden: met verstandigheid en beleid; moedig en niet uit lafheid; met zelfbeheersing, maatgevoel en geduld; vanuit rechtvaardigheidsbesef en de wens tot 'eerlijk delen'; in geloof en Godsvertrouwen; vol hoop, zonder defaitisme; en allereerst uit liefde tot God en de naaste, niet uit eigenliefde. Sommige van deze elementen (geduld, liefde) stonden al in het lijstje van Douma en Velema, maar verstopt tussen andere. Ze verdienen echter nadere uitwerking.

Compromissen zijn per definitie moreel ambigu

Compromisbereidheid is op zichzelf volgens mij geen deugd. Ze is eerder zo iets als nieuwsgierigheid: goed voor wetenschappers maar niet voor burens. Een deugdzaam persoon kan zowel compromissen sluiten als deze afwijzen – en weet wanneer het één dan wel het ander nodig is. Daarbij beseffen deugdethici, dat compromisvorming zelf ook altijd iets doet. Wie compromissen sluit, trekt daarmee sporen in zijn morele karakter. Het kan gewinning geven. Tegelijk kan het onze morele sensibiliteit aanscherpen en een oefening zijn in omgangskunde. Wie leert om op een goede manier compromissen te sluiten (wat dus iets anders is dan goede compromissen te sluiten), vormt daarmee zichzelf.

Compromis en christelijke vrijheid

Hoe liep het af in 1995? Uiteindelijk besloten CDA, GPV en RPF het amendement van de PvdA voor twaalf koopzondagen per jaar te steunen. De SGP deed dit niet; zij bleef bij haar eis, aanvankelijk ook verwoord door GPV en RPF, dat het aantal naar nul moest. Deze keuze ontmoette onbegrip. GPV-Kamerlid Van Middelkoop verweet de SGP een gebrek aan politieke moed om vuile handen te maken – interessante deugdeethische kritiek. De SGP kon trouwens veilig tegenstemmen, omdat ze voorzag dat het PvdA-amendement het met steun van de anderen toch wel ging halen. Wat zou ze gedaan hebben als ze doorslaggevend had kunnen zijn om niet 52 maar twaalf koopzondagen te krijgen? Dat zullen we nooit zeker weten, maar SGP-leider Van der Vlies heeft naderhand verklaard dat hij ook dan tegengestemd zou hebben,

omdat het ging om "een principiële situatie die rechtstreeks [was] gekoppeld aan een van de geboden van God." Maar dat vonden in ieder geval GPV en RPF ook; hun stemgedrag was evengoed ingegeven door christelijke principes.

Blijkbaar kunnen christenen vanuit vergelijkbare overtuingingen in concrete situaties tot verschillende keuzes komen. Dat valt ook te verwachten. In veel situaties is moeilijk te bepalen of een compromis gesloten moet worden of niet. Bovendien is de context veranderlijk. Neem de Zondagswet uit 1953, die bepaalt dat op zondagen voor één uur 's middags geen 'openbare gemakkelikheden' mogen plaatsvinden, maar daarna wel – een glashelder compromis. Ds. Zandt van de SGP stemde hier destijds tegen, maar nu wil zijn partij deze wet begrijpelijkerwijs graag behouden. Zo verschuiven de fronten. En in die wisselende omstandigheden kan zowel het afwijzen als het sluiten van compromissen een blijk zijn van verantwoordelijkheidsbesef en rechtschapenheid. Voor oprechte verschillen van opvatting daarover moet vanuit de christelijke vrijheid ook ruimte zijn.

Daarbij mag het problematische karakter van compromissen niet worden miskend. Velema stelt terecht, dat morele compromissen schuldig stellen tegenover God. Ze zijn met zonde bekleet. Toch moeten ze soms worden gesloten. Het ene compromis is bovendien minder verkeerd dan het andere. Het lijstje van Douma en Velema kan helpen om de kwaliteit van een compromis in te schatten. Dat betekent niet dat er alleen compromissen mogen worden gesloten die aan alle 'eisen' voldoen. Dat is onrealistisch streng en leidt tot zondige nalatigheid. Ook aan aanvaardbare compromissen zal vaak veel mankeren. Hoe we ze sluiten, is daarom minstens zo belangrijk.

Dr. Patrick Overeem is universitair docent politieke theorie aan de VU.
p.overeem@vu.nl

Literatuur

- Benjamin, M. (1990), *Splitting the Difference: Compromise and Integrity in Ethics and Politics*. Kansas: University of Kansas Press
- Douma, J. (1997), *Verantwoord Handelen: Inleiding in de Christelijke Ethiek* (10^e, geheel herziene druk). Kampen: Kok Voorhoeve
- Douma, J. (1999), *Grondslagen Christelijke Ethiek*. Kampen: Kok
- Margalit, A. (2010), *On Compromise and Rotten Compromises*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Massink, H.F. (1997), 'Het compromis als keuze tussen twee kwaden', in: *Zicht*, 1997 nr. 5, 1 oktober: 4-9
- Nachi, M. (2004), 'The morality in/of compromise: some theoretical reflections', in: *Social Science Information*, 43(2): 291-305
- Pennock, J.R., & Chapman, J.W. (Eds.) (1979), *Compromise in Ethics, Law, and Politics*. New York: New York University Press
- Vroegindewij, G.A. (1999), 'GPV-er Schutte: Een christelijk compromis moet het kwaad beteugelen', in: *Reformatorisch Dagblad*, 6 oktober 1999
- Velema, W.H. (1968), 'Grenzen en gestalten van het compromis', in: *Theologia Reformata*, 11(3): 147-162
- Velema, W.H. (1990), *Oriëntatie in de Christelijke Ethiek*. Den Haag: Boekencentrum
- Weinstock, D. (2013), 'On the possibility of principled moral compromise', in: *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 16(4), 537-556